

François Bonnet, Antoine Perraud

Marc Ferro: ”Jag ville bli historiker, ända från början”

Intervju i *Mediapart*, 22 april 2021. Med introduktion av Björn Erik Rosin.

Foto Wikipedia

Marc Ferro var en färgstark historiker, med Rysslands och Sovjetunionens historia, samt film (!) som specialintressen. Han hade ofta originella, men tänkvärda, synpunkter och uppfattningar om historiska händelser och frågeställningar. Han kan inte heller placeras i någon av de 2 dominerande historieskolorna: ”den totalitära skolan” resp ”revisionistiska skolan”, som de flesta sovjethistoriker brukar kunna hänföras till. Ferro var sin ”egen” och hade ofta ståndpunkter eller vinklingar som han var ensam om. Men det handlade inte om mer eller mindre lösa funderingar eller hugskott, utan han var en seriös historiker som självständigt studerade och analyserade historien, utan att luta sig mot någon av de dominerande ”skolorna”. Detta gör att hans historiska framställningar ofta känns fräscha och tankeväckande, även om man inte alltid håller med honom. / *Marxistarkivet red*

Introduktion

Marc Ferro föddes i Paris 1924 och avled den 21 april 2021 i sviterna av Covid-19. I juni 2017 gjorde nättidningen *Mediapart* en lång intervju med honom, både filmad och i skriftlig form, i samband med 100-årsminnet av Oktoberrevolutionen, och som återges nedan.

I intervjun ser han tillbaka på en intellektuell karriär utanför de gängse banorna, berättar om sin passion för Ryssland, för filmen och sitt antikonialistiska engagemang. Ferro var internationellt känd för sina arbeten om ryska revolutionen, kolonialismen, 1900-talets krig och för att ha utarbetat en metodologi för att använda film och foton som källmaterial. Sammanlagt skrev han 65 böcker, den sista så sent som i fjol.

Ferro var bara fem år när fadern dog. Mamman, Oudia Firdmann, var designer på ett av de stora modehusen i Paris. Som jude blev hon ett av offren för Vichyregimen. Deporterad och

gasad i Auschwitz. Trots att Marc Ferro var historiker skulle han aldrig forska närmare i mammans öde. ”Smärtan skulle bli överväldigande”, svarade han bara helt kort på den frågan.

Marc Ferro gick i avgångsklassen på gymnasiet när tyskarna invaderade. En av lärarna var Maurice Merleau-Ponty [1908-1961, filosof och tillsammans med bl a Jean-Paul Sartre efter kriget en av grundarna av tidskriften *Les Temps Modernes*.] Merleau-Ponty såg till att Ferro och andra av judisk börd tog sig bort från den ockuperade zonen i Frankrike.

Ferro hamnade i Grenoble. En av hans vänner hette Annie Becker, senare känd historiker, och antikommunist, med många arbeten om kommunismens historia, alla skrivna under namnet Annie Kriegel. Men då Ferro träffade henne var hon fortfarande kommunist och via henne fick han kontakt med ett nätverk inom motståndsrörelsen. Nätverket avslöjades och upplöstes och Ferro tog sig till den berömda maquisen i Vercors. Han var senare med om befrielsen av både Grenoble och Lyon.

Efter kriget återvände Ferro till Paris där han påbörjade sina akademiska studier. Trots att han vid flera tillfällen misslyckades i provet för få ”l’agrégation”, formell lärarkompetens, skulle ändå lärarbanan bli av stor betydelse.

1948 hamnade han i Oran i Algeriet som lärare. Den unge läraren som lyckats slinka undan nazisterna och gjort sina läroår i motståndsrörelsen kom nu också att inse den koloniala frågan. Även om han först långt senare i sitt författarskap och som historiker skulle behandla kolonialismen i böcker som *Historia des colonisations ...*, Ed. du Seuil, 1994, eller som redaktör för *Le livre noir du colonialisme*, 2003, [på svenska *Kolonialismens svarta bok*, Leopard förlag, 2005] skulle upplevelserna i Algeriet få stor betydelse för honom.

1956 återvände han till Frankrike för att påbörja en avhandling om ryska revolutionen. Ferros utgångspunkt var att precis som man i väst haft svårt att förstå utvecklingen i Algeriet, hade det varit lika svårt att förstå den ryska revolutionen.

Trots bristfälliga kunskaper i ryska for han till Sovjetunionen och lyckades få tillgång till arkiv där. Det resulterade i en första bok *La Revolution de 1917* (1967)¹ och nästan tio år senare var avhandlingen om revolutionen färdig.

Ferro gjorde inget som alla andra, och andra historiker såg lite nedlåtande på honom. Innan avhandlingen var färdig hade han börjat publicera sina forskningsresultat i historietidskriften *Annales*. Och även om han inte var accepterad av konventionell historieforskning, fick den berömde Fernand Braudel, en av grundarna av den sk *Annalesskolan* det som blivit känt som *Nouvelle Histoire*, upp ögonen för honom. Ferros syn på ryska revolutionen stred mot vad som var den gängse uppfattningen både bland marxister och annan historieforskning. I mer än tio år var han också portförbjuden i Sovjetunionen. Men Ferros metod att använda sig både av skriftligt material och inte minst av foton och film – inte för inte var Marc Ferro en gedigen filmentusiast som under studietiden brukat skolka för att ta del av filmutbudet i Paris – betraktades först med skepsis för att sedan anses som nydanande, inte minst i USA.

Ferros syn på ryska revolutionen kan grovt sammanfattas som att den omtalade proletära revolutionen inte haft så mycket med proletärer att göra som med kvinnor, soldater och bönder. Han hävdade också att bolsjevikernas maktövertagande i oktober 1917 redan från början haft något byråkratiskt, absolutistiskt över sig. Något som han bl a utvecklade i boken *Des soviets au communisme bureaucratique. Les mécanismes d’une subversion*, Gallimard, 1980. Han var framför allt intresserad av att lyfta fram det ryska samhället, dess omvälvningar, dess trauman, djupen i det och dess komplexitet.

Marc Ferro hade sinne för speciella analyser, vågade paralleller och inte minst bilden och filmen. Hans seminarier var omtalade och inte minst drogs stor publik till de seminarier han

¹ Finns i svensk översättning: [Ryska revolutionen 1917](#)

ledde på lördag förmiddagar. Hans intresse för film och bildmaterial skulle också komma franska tv-tittare till godo. Under tolv år, 1989-2001, och sammanlagt 630 program presenterade han på den fransk-tyska tv-kanalen *Arte* på lördagskvällarna *Histoire Parallèle*. Det var en lektion i metodologi och historisk noggrannhet, helt befriat från all akademisk jargong, där Ferro tillsammans med någon inbjuden historiker, fransk eller internationell, eller något ögonvittne, vecka för vecka betade sig igenom, analyserade och dissekerade och jämförde journalfilmer från Frankrike, Storbritannien, USA, Japan, Kina ... En högtidsstund i ett annars ganska torftigt tv-utbud på lördagskvällarna där den lille knubbige, entusiastiske Ferro med sin lite gälla röst, ivrigt viftande med pipan i högsta hugg (det här var en tid då man ännu fick röka i tv) gick igenom andra världskriget vecka för vecka för att sedan följa upp med det kalla kriget och de första signalerna om det som skulle leda till Europasamarbetet. Det var aldrig uttalat men det är nog inte att göra Ferro någon orättvisa att han med sina analyser också ville få tittarna att vara vaksamma på det som idag portioneras ut i bl a tv.

Forskaren och akademikern Marc Ferro glömde aldrig att han ursprungligen var lärare. Erfarenheterna från Oran hade för alltid hos honom inympat lusten, glädjen över att förmedla kunskaper. Mindre rätlinjig än många andra intellektuella. Han vände sig mot alla moderiktningar, all akademisk och institutionell stelhet, all konformism och då gärna den som paradeade som anti-konformistisk. Han visade alltid stort intresse för sina studenter, välvilja och generöst sinnelag och stor lust för att med okynnig min ge sig hän åt debatter.

Han bidrog starkt till att förankra studier av Sovjetunionen och Ryssland i Frankrike och var en av de främsta teoretikerna om relationen mellan film och historia.

Marc Ferro hade sin förankring i vänstern utan att någonsin ha tillhört något parti. Och eftersom han aldrig varit kommunist behövde han heller aldrig, till skillnad från en del andra, rättfärdiga sig för några ungdomssynder med att hela tiden proklamera att han tog avstånd från kommunismen.

När ett liv inte går att sammanfatta med en enda formel brukar man säga att det var "oklassificerbart". Kanske vittnar en sån formulering mer om intellektuell lättja. I Marc Ferros fall vore det mer passande att tala om någon som hela tiden både var helt fri och samtidigt trogen en grundinställning.

Översättaren (BER)

Mellan 1948 och 1956 var du lärare i Oran och sedan återvände du till Paris. Vad var det som fick dig att börja studera Ryssland och i synnerhet Oktoberrevolutionen 1917. Du har skrivit: "Det fanns ingen anledning för mig att intressera mig för det. Att min mor var född där fick jag inte veta förrän 1945 och det land som först väckte mitt engagemang var Algeriet." Men hur kom det sig att du slog om och började studera rysk och sovjetisk historia?

Jag har alltid velat vara historiker. Ända från första början. Det var en kallelse. Jag var politiskt aktiv i Oran och fick till och med förslaget att bli deputerad för vänstern. Det jag kunde se från Algeriet var att en hel befolkning i metropolen inte förstod någonting av den algeriska frågan, som jag kunde rätt mycket om genom de år jag varit politiskt aktiv där.

Och så började jag tänka att ett bra ämne för en avhandling vore att studera hur den allmänna opinionen tagit emot den ryska revolutionen. Jag kände ju till de kommunistiska versionerna, trotskisternas och så vidare ... Allt detta debatterades flitigt men att studera och analysera hur denna revolution hade upplevts, förståtts och skildrats i tidningarna föreföll mig vara ett bra ämne.

Ryssland var alltså inte någon slump, utan ett eko av det jag hade varit med om i Algeriet. Jag föreslog detta ämne för Pierre Renouvin, som var min handledare i någon form. Och han svarade: "Ämnet är bra, men innan du börjar studera hur den allmänna opinionen såg på ryska revolutionen, måste du förstås skaffa kunskap om den! Och därmed måste du också lära dig ryska!" Jag svarade "visst, visst ..." och det var så det började.

Nedlåtande inställning från kollegor

Vid den här tidpunkten på 1950- och 1960-talet fanns det egentligen inga referensverk om ryska revolutionen. Och samtidigt hade kommunistpartiet en dominerande ställning i intellektuella kretsar. Hur gick du till väga?

Ja, kommunistpartiets herravälde var maximalt och det fanns ingen som stod upp mot det. Jag hade ju läst Trotskijs verk om ryska revolutionen. Jag visste att det fanns olika uppfattningar och tolkningar. När jag satte igång handlade debatten om några få frågor. Var Stalin en fortsättning på Lenin eller hade det skett en brytning? Det började komma fram uppfattningen att för att förstå kommunismen måste man ta sig an totalitarismen – dvs Hannah Arendts arbeten. Och den fråga som var allra hetast var: hade denna revolution varit oundviklig eller var den en slump?

Och samtidigt tillhörde du en ung generation historiker som skulle ta börja forska om sovjetkommunismen. Där fanns Pierre Broué, Alain Besançon, Hélène Carrère d'Encausse och en hel del andra.

På den här tiden såg jag mig själv lite som en intellektuell vagabond ... för jag hade fått underkänt i min examen för att få lärarkompetens. Men jag hade ändå några goda vänner som uppmuntrade mig. Som filosofen François Châtelet, Jean-François Lyotard och några till.

Och så en dag råkade jag gå förbi på rue Monsieur Le Prince och se ett anslag om "Seminarium i högre samhällsvetenskapliga studier". Ämnet var: muslimsk reformation i Orienten. Jag gick in och där satt ett tjugotal personer, för övrigt bl a Carrère d'Encausse. Till sist var seminariet över och den som hållit i det riktade sig till åhörarna och till mig: "Och ni där, vad har ni för uppfattning i frågan?" Då förstås kom hela den algeriska problematiken över mig: reformer, revolution, individuella rättigheter, kollektiva rättigheter, identitet. Mycket som till stor del liknade hur det sett ut i tsarimperiet före 1905. Och kvinnan som lett seminariet blev entusiastisk över mitt inlägg! På väg ut frågade jag: vem är hon? Och det var ju Ruth Fischer, gammal ledare för det tyska kommunistpartiet, just hon som hållit tal vid Lenins död.

Jag blev nog lite högfärdig efteråt och kände mig mindre osäker gentemot alla dem som höll på att forska om kommunismen och tenderade att se ner på mig lite. Nu var allt detta som bortblåst. Att Ruth Fischer gått i borgen för mig det betydde en hel del vid den tiden. Jag blev till och med sekreterare för *Cahiers du monde russe et soviétique*, där jag skrev en artikel om den provisoriska regeringens nationalitetspolitik. Och nu var det inte frågan om hur revolutionen mottagits, tolkningen av den, som jag ägnade mig åt utan åt själva revolutionen, som jag i viss mening närmade mig utifrån den koloniala frågan. Det var så det började.

Och så kom du i kontakt med gruppen på Bibliothèque de documentation internationale contemporaine (BDIC), som gav utrymme åt dina första arbeten.

Just det, vad jag brukar kalla mina "första steg", det var 1961. Där fanns Hélène Miakotine – så hette hon som ogift, senare blev hon Hélène Kaplan och som blev lite av en storsyster åt mig. Hon tog mig under sina vingar. För det första hjälpte hon mig med texter på ryska, eftersom jag lite trevande höll på att lära mig ryska. Jag hade skrivit en artikel om uppkomsten av sovjeterna och hon såg att jag hade väl förstått de ryska politiska partiernas grammatik och landskap, vilket ju var något synnerligen komplext. Hennes far hade varit aktiv bland populisterna och deltagit i revolutionen. Tack vare henne kom jag in i det ryska,

hon såg till att jag fick en grundval. Jag var ju inte kommunist och jag hade inte lärt mig ryska och det var många som tyckte ”Den där Ferro, vad ska han hålla på med Ryssland för?” Men Hélène gav mig trygghet.

Det var också 1961 som du för första gången fick åka till Ryssland och forska. Och till din överraskning visade sig portarna vara ganska öppna ...

Jo, men innan vi talar om att det var ganska öppet vill jag framhålla en sak om hur jag kom in i rysk kultur. I själva verket talade jag ryska väldigt dåligt, och det gör jag förresten fortfarande. Men jag alltid trivts bra i det landet, jag hade känslan av att jag visste hur man skulle bete sig. De franska kollegor som såg överlägset på mig fattade inte hur jag kunde klara mig så bra och varför amerikanerna uppskattade mina arbeten så mycket ... Jag skulle säga att denna nedlåtande syn på mina arbeten, fast inte utomlands, varade till 1983.

Men din avhandling och din första bok hade ju kommit 1967 ...

Nej, inte riktigt. I USA, ja! Men inte i Frankrike. Lika mycket som jag var erkänd för metoden att studera film, lika mycket var man skeptisk till vad jag höll på med om Ryssland. Och sedan hände något 1980. Redaktionen på *Annales* var inbjuden till Moskva och därmed jag också. Men även om två av mina böcker redan var översatta till ryska tillhörde jag inte dem som fick göra något inlägg. Det var alltså några av ”höjdarna” på *Annales* som tog till orda, men inte jag. Jag hade ju ändå varit biträdande chefredaktör för tidskriften *Annales* i årtal, eftersom Fernand Braudel satsat på mig, men jag fick plats bland åhörarna, inte mer.

Som ryssarna alltid gör efter ett kollokvium tog de med oss till klostren i Moskvaområdet. Det var rena röran och rent av en överdimensionerad röra! Nåja, dagen gick under kaos. På kvällen satt vi i bussen på väg tillbaka när chauffören något tiotal mil från Moskva plötsligt stannade mitt i skogen och bara sa: ”Nu är mitt arbetspass över, ni får göra hur ni vill för att ta er tillbaka till Moskva, själv bor jag bara här i närheten.” Guiden fick ett nervsammanbrott, passagerarna var skräckslagna, osv. Själv gick jag omkring i bussen och samlade in lite pengar och la sen pengarna på ratten utan ett ord ... Och chauffören tog av sig handskarna och så åkte vi vidare. Jag kan försäkra er att det var från den stunden mina kollegor började erkänna mig. Ah, Ferro, han kan det här landet!

Och denna förmåga att fixa saker den har du använt dig av också i kontakterna med arkivmedarbetare och sovjetiska historiker?

Jag har väl försökt. En gång på stadsarkivet i Leningrad väntade jag på dokument, några viktiga telegram. Och de kom inte! En vecka, en månad, två månader ... Kvällen innan jag skulle resa hem kom det tre tågagnar med oöppnade jutesäckar. I säckarna hittade jag meddelanden skrivna på papper eller inristade på björknäver. Jag fick tag på tiotusen meddelanden av det slaget och som aldrig hade öppnats!

Jag klassificerade dem i tre kategorier – bönder, soldater osv och helt plötsligt insåg jag att där fanns nyckeln till revolutionen. För om jag jämförde de krav som folk ristat in på dessa meddelanden med programmen hos de partier som ingick i provisoriska regeringen hade jag nyckeln till revolutionen 1917. Det fanns inte längre något behov av Lenin, Trotskij m fl, här hade jag verkligheten, det som gällde hela landet! Och det var den sortens arbete som uppmärksammades i USA: revolutionen ”from below”, revolutionen underifrån.

Sedan fortsatte jag mitt arbete med bilderna. När jag gjorde filmerna om Lenin, om 1917, om första världskriget hade jag lagt märke till att det fanns gott om dokument med demonstranter på Nevskij, huvudgatan i Sankt Petersburg. Det fanns en hel serie med filmer, ett tjugotal, från mars 1917 till oktober. I början blandade sig folkmassan med demonstranterna, sedan anslöt man sig, därefter betraktade man dem och därefter kom en ordningsstyrka ... Alltså fyra episoder mellan demonstranter och en småborgerlig publik i staden. Och den iakttagelsen

visade också något annat: jag såg inga arbetare! Jag såg soldater och kvinnor, letter och ukrainare och så mer soldater. Kan ni fatta! Och så har man sagt att det var en arbetarrevolution, med arbetarpartiet i spetsen. Inte då!

Det som låg till grund för ditt arbete var alltså dessa tiotusen meddelanden, en slags lista med klagomål, ett uttryck för att det kokade i ett helt land?

Exakt. Förutom att bilderna visade att arbetarna inte demonstrerade. Alltså övergick jag till arkiven från fabriken i staden. Och där kunde jag se att soldater kom för att uppmana arbetarna att demonstrera men att de inte ville, att de inte litade på soldaterna. Av arkiven framgick också att arbetarna inte var överens med bolsjevikernas plan på nationalisering. De krävde inte nationalisering, de krävde arbetarkontroll eller kommunal förvaltning, och det är inte samma sak!

Det här har jag skrivit om och i Sovjetunionen utsattes jag för attacker för det, framför allt från Marx-Lenin-institutet. Den förste som gick till angrepp var Jurij Afanasjev ...

Och ändå skulle du 30 år senare skriva en bok tillsammans med Afanasjev då han var en av de intellektuella huvudfigurerna bakom perestrojkan ...

Ja. Tidigare skrev Afanasjev ganska regelbundet artiklar mot det jag höll på med. Han ansåg att mina arbeten ”dög på skithuset”, att det jag höll på med var ”eklekticism” när jag använde mig av bilder, petitioner, och ögonvittnesrapporter i stället för de heliga texterna av Lenin & Co.

Men de sovjetiska myndigheterna lät dig ändå fortsätta arbeta ...

Akademikerna i stort hade inget emot mig eftersom det fanns underjordiska reformrörelser i de kretsarna. De visste vad jag höll på med, de ville översätta en del av mina böcker ... Jag ledde konferenser om vad jag hittat i arkiven. Till exempel hade jag talat om för en av dem att jag letade efter dokument om bolsjevikpartiets tredje kongress, framför allt ett tal av Lenin och att jag inte kunde hitta dem ... Två veckor efteråt åt vi lunch tillsammans och han frågade ”lite choklad?” och räckte över en ask fast under bordet. Jag öppnade den senare och det var protokollet från tredje kongressen!

En annan gång, på det bibliotek som hette Fundamental i Moskva, smygtittade en av bibliotekarierna, en äldre kvinna, över axeln på mig och såg vad jag höll på att läsa. Då sa hon, ”Herr Ferro, i morgon har vi stängt på grund av städning, men om ni har glömt något här kan ni komma in genom den lilla dörren där nere ...” Jag fattade galoppen. Och dagen därpå låg på mitt bord Bucharins tidning *Spartak* som var strängt förbjuden. På kvällen tog hon den och la tillbaka den.

Jag hade alltså uppbackning som kom spontant och mycket vänligt. På så vis skulle man kunna säga att jag arbetade fritt.

Du använde dig också av knep genom att gömma en begäran om tillgång till partiarkiven i en femtonsidig rapport och som din övervakare inte lade märke till och som han var tvungen att ge eftersom det fanns skriftligt på det!

Ja! Och den mannen som hade till uppgift att skugga mig sade då: ”Marc, det syns att ni är väl informerad om hur det går till i det här landet!” Givetvis hade han inte läst rapporten, den var för lång och jag hade avsiktligt ”suddat ut” initialerna KPCC (Sovjetunionens kommunistiska parti) som stod högst upp ... När han upptäckte detta senare sade han ”Det här är inte möjligt!” Jag svarade ”Nej, det är ni som har gjort fel och det här är det enda jag begär! Nu får ni försöka släta över ert misstag.” Och då öppnade han arkiven åt mig utan att säga något till sina överordnade.

Och därigenom blev du den förste utländske historikern att få tillgång till de arkiven. Det var väl en guldgruva?

Förste utlänning och förste ryss! Det var symboliskt men där fanns inte mycket, bara dokument från juli 1917 innan partiet kommit till makten. Det fanns en mycket intressant dossier om anarkisterna i Petrograd där man kunde läsa: ”Om vi måste välja föredrar vi Zinovjev eller Trotskij, men inte Lenin.”

Hade du någon nytta av tövädret under Chrusjtjov när det gällde att komma åt källorna? Chrusjtjov som sagt: ”Historikerna är farliga”. Det var också de här åren som den blivande nobelpristagaren i litteratur Joseph Brodsky sade: ”Vår historia är oförutsägbar” för att framhålla det obarmhärtiga i den politiska styrningen av denna historia.

Jag hade varit noga med att deklarerat att jag arbetade med ”bakgrunden till revolutionen” och inte med själva revolutionen. Jag tog mig framåt steg för steg, diskret. Min övervakare, en intelligent kille, sade: ”Marc, jag vet att ni lurar mig, ni ägnar er inte bara åt revolutionens ursprung, ni går längre ... Det är det som *Annalesskolan* menar med det långa perspektivet, eller hur? Och ni ska veta att jag skiter i det!” Vi var överens.

Revolution underifrån

När din bok om ryska revolutionen utkom 1967, hur togs den emot och vad tyckte exempelvis det franska kommunistpartiet?

Den blev väl mottagen, men i akademiska sammanhang. Vad kommunistpartiet beträffar var saken klar: total tystnad! Men tio år senare, 1977, då hela min avhandling om revolutionen publicerades gav de ut ett specialnummer av *La Pensée* [vetenskaplig tidskrift grundad 1939 av kommunistiska intellektuella och kommunist sympatisörer, s k ”fellow travellers”, ö.a.] och ville att jag skulle skriva en artikel. Men i sin introduktion – och det är vad som räknas – nämnde redaktören för tidskriften alla andra artiklar, men inte min.

Syftet med din bok och din forskning har varit att lyfta fram ett samhälle som befann sig i omvälvning och att exakt dokumentera denna jäsningsprocess.

Ja, fast en revolution under bordet ...

Med ett förvirrat bolsjevikparti, en Lenin som var överlupen av händelseutvecklingen, allt detta skulle krossa myten om det stora proletära avantgardet.

Historiker i USA hade redan tagit upp detta, framför allt Richard Pipes vid Harvard.

Om man ska sammanfatta din tes när det gäller 1917 är att du kunnat dokumentera att allt inte kom uppifrån, utan att ”bolsjevikernas kupp” snarare sög upp det som jäste på basplanet ...

En andra revolution var i görningen för att ta sig an de mål som den första revolutionen i februari inte klarat av: för detta fanns ett nätverk av kommittéer utan samordning, som bolsjevikpartiet lade vantarna på. Alla institutioner bolsjeviserades utan att för den skull vara bolsjevikiska. Det handlade alltså om en revolution underifrån som inte gick att få ordning på uppifrån av en provisorisk regering som knappast existerade. Att det inte fanns någon makt gjorde det möjligt för bolsjevikerna att ta makten.

Din avhandling fäster också uppmärksamheten på ytterligare något: den galopperande byråkratiseringen som gav bolsjevikregimen en absolutistisk karaktär.

Byråkratiseringen har två betydelser. Å ena sidan en kolonisation av alla institutioner (fabrikskommittéer, kvarterskommittéer, fackföreningar, osv) av de partier som kontrollerar allt uppifrån. Å andra sidan en konsekvens av detta: alla de oberoende institutioner som upp-

stod under februarirevolutionen styrdes, under tal om samordning, av bolsjevikerna som därigenom tillskansade sig och övertog all makt.

Och ingen insåg – och det är min tredje punkt, utom anarkisterna eller Martov bland mensjevikerna – att bolsjevikernas grepp om makten var något annat än vad socialistrevolutionärerna och andra stod för. I juni 1917 förklarade sig Lenin, med 100 deputerade av 1 000, redo att ta makten. Vad innebar det från demokratisk utgångspunkt? Att Lenin inte var någon demokrat ...

Kamenev och Zinovjev var demokrater: de ansåg att de olika socialistpartierna skulle ta makten, inte bara ett av dem. För Lenin fanns det bara ett, hans egen vision, överlägsen de övriga eftersom den var mer vetenskaplig ...

Revolutionärerna insåg inte vad det innebar att ett enda parti tog makten, och i detta parti en enda person: Lenin. Han var ute efter att undertrycka allt som hindrade hans vision av socialismen medan revolutionärerna först och främst siktade på att rätta till de orättvisor arbetare och bönder var offer för. Revolutionärerna insåg inte i vilken utsträckning de fungerade som språngbräda åt Lenin och de hade inte förstått hans teori om maktövertagandet.

Därför talar du om det våld som bolsjevikpartiet lät utvecklas, medan de andra grupperingarna försökte kanalisera den enorma rörelsen ...

Partiet uppmuntrade massornas våld, dvs man tog avstånd från individuellt våld – att döda en minister eller tsaren var ett anarkistiskt misstag – medan man applåderade avrättningar av klassfiender som utsetts till måltavlor.

Innan din bok kom ut fanns en närmast evangelisk framställning av partiet och dess ledare. Men du pekar på något helt annat, ett samhälle som sjuder och har sin egen dynamik.

Det finns en fantastisk formulering av Alexander Jakovlev, Gorbatjovs ideologiska ledstjärna, som 1987 eller 1988 beskrev vad tankefrihet innebar i Sovjetunionen. ”Man har hjärntvättat oss med att man inte får tänka eftersom marxismens sanningar är heliga och absoluta. Och Gulag fick oss att tro det.” Det handlade alltså om en form av religiös tro ...

Hur ska man förstå med den sortens teologiska debatter?

Jag har velat framhäva motsättningarna mellan partiets deklARATIONER och dess agerande och hitta tillbaka till folkets uttrycksformer: dem i vars namn partiet talade. Att kunna göra det var besvärligt i den meningen att, för att använda det ryska uttrycket, sådant aldrig ”kommer ut ur köket”. Tre personer, det kan gå för sig, men är det fyra håller alla tyst. Och då handlar det om den privata sfären, hemmet: på gatan vill ingen tala.

Dubbelspel var vad som gällde. På 1960-talet träffade jag således en akademiker som undervisade i franska. Hon var i femtioårsåldern och uppenbarligen av borgerlig härkomst, bildad, hon visade mig det kollektiva köket i den kollektivlägenhet där hon bodde och talade om sitt forskningsområde: fransk matlagningskonst. Hon hade inget som helst intresse för ämnet men hade lyckats få igenom att hon behövde läsa *Le Monde* i forskningssyfte på grund av artiklarna där om gastronomi. Tack vare Robert Courtines artiklar om restauranger fick hon prenumerera på *Le Monde* och därigenom hålla sig informerad om vad som hände runt om på jorden och undkomma den sovjetiska censuren!

Samma person presenterade mig också för en vän vid en liten mottagning i samband med årsdagen av Revolutionen, den 7 november. Jag blev förbryllad över att se en ovårdad och stinkande lodare men med välklippta naglar. Det visade sig att denna person varje år den 7 november klädde ut sig till tiggare iförd förfärliga filtstövlar utspökad i en smutsig släng-

kappa och som under några timmar satte sig utanför något ministerium eller en kyrka (han bytte ställe från år till år) med ett plakat: ”Se vad kommunistregimen har gjort med en professor vid universitetet i Kazan”. På kvällen åkte han hem och återgick till sin tillvaro som teknisk agent. Han hade mycket riktigt blivit bortjagad från universitetet. På sitt sätt var han en dissident.

I samband med affären Sinjavskij-Daniel 1965 kunde du konstatera att regimen blivit mer sluten när du kom till Sovjetunionen. Blev det svårare att få tillgång till arkiven också?

Det lilla samfundet av forskare var relativt förskonat från den sortens oväder. Ni måste förstå att de dissidenter som orsakade stora rubriker i Väst aldrig någonsin omtalades på ort och ställe. Jag hörde aldrig någon där nämna Andrej Sinjavskij eller Julij Daniel, medan deras namn var mer eller mindre på allas läppar i intellektuella kretsar i Frankrike. Och samma är att jag aldrig hörde någon tala om Alexander Solzjenitsyn som någon ledande dissident innan han utvisades från Sovjetunionen 1974.

Men det fanns olika skikt i detta land. Mellan den officiella sidan och de oppositionella fanns något annat. Och detta andra, som skulle leda till framgången för Gorbatjov och hans reformvänner 1985, det var hela denna värld som satt på kunskaper, akademiker, tekniker, alla fabriksdirektörer osv som ifrågasatte systemet utan att vara motståndare till makten eftersom det var de själva som utgjorde makten. De försökte förhandla sig till möjliga korrigeringar inifrån i stället för att öppet – och därmed fåfängt – opponera sig utifrån.

Du har ju sagt att du kände dig friare i Sovjetunionen än i det rätlinjiga USA!

Det handlar om livsstil. I USA är det jobb-jobb. Man blir inbjuden till Harvard eller Wilson Center i Washington för att de förväntar sig att man ska vara produktiv och går bara och väntar på resultat ... I Ryssland fungerar det inte så: pengar betydde ingenting eftersom det inte fanns några! Det som gällde var att fixa saker och hitta lösningar och mitt i detta fanns en gynnsam låt-gå-anda, i varje fall intellektuellt.

Jag ville inte leva i en trygg kokong som många av mina kollegor. Jag ville så mycket som möjligt utforska vissa former av det sovjetiska kaoset och försöka förstå systemet. Det var också ett sätt att gå tillbaka ända till 1917 ...

Du har använt dig av film i ditt arbete. På vilket sätt kan de skatter sådana dokument utgör skaka om ens syn på historien?

När man talar om dissidenter handlar det alltid om författare. Det fanns inga oppositionella filmer i egentlig mening, men jag hittade en! *Po Zakonu* (som översattes till Enligt lagen eller Dura Lex) som gjordes 1926 av den store regissören Lev Kuletvov baserad på en novell av Jack London ur samlingen *Kärleken till livet* som är förlagd till Klondyke längst upp i norra Kanada. Jag hade hittat den på cinemateket i Bryssel och den kan jämföras med Chaplins *Guldfeber*.

Det är ett kammarspel för tre personer, en man, en kvinna och deras fånge: en irländsk uppappare som dödat sina arbetsgivare som vägrat ge honom det guld han upptäckt ...

Tiden går och fångvaktarparet börjar tycka om brottslingen som ska överlämnas till polisen men som dröjer. Det blir jul som de tre tillbringar tillsammans sedan fången lovat att inte försöka rymma. Som han ändå gör innan han blir infångad. Så följer en improviserad rättegång där fångvaktarna spelar alla roller, från försvarare till åklagare, och som utmynnar i en hängning – men repet brister och den dömda kan komma undan.

Filmen betonar på ett suspekt vis att det hela utspelar sig i Kanada. Men julmåltiden är enligt rysk tradition: först alla smårätter, sedan soppan och så köttet. Men för tusan, visst är det så!

Det hela utspelar sig i Ryssland och vi befinner oss i en sovjetisk domstol där samma personer på samma gång är domare, åklagare, advokater och *tutti quanti*!

Jag tog upp mitt fynd, som ägde rum 1973, på ett kollokvium i USA på 1980-talet – historieforskningen i Frankrike brydde sig då inte särskilt mycket om den sortens exempel ... I slutet av konferensen begärde en äldre herre borde och sade att jag var den person som till sist förstått vad Kuletvov varit ute efter: det var den skådespelare som haft rollen som mördare! Och han fortsatte: ”Vi som spelade fick inte låtsas om att vi förstått vad filmen handlade om. Och ingen har avslöjat hemligheten före Monsieur Ferro.”

Och nu, i vilken utsträckning är hundraårsfirandet av Oktoberrevolutionen besvärande för Vladimir Putin?

Ryssland har åter blivit bara Ryssland. Man har förlorat hela sitt gamla imperium från Sovjet-tiden: från de baltiska staterna till Ukraina och till norra Kaukasus och Bessarabien. I Frankrike förstår vi inte den bitterhet som finns mot Gorbatsjov i Ryssland. Han gjorde slut på kommunismen men Nato är fortfarande där, kommer närmare och omringar landet ... Putin vill se sig som ett instrument för ryssarnas allmänna ilska, närmare bestämt de röd-bruna uttrycken för den. Den ryske presidenten har frivilligt närmat sig högern och rent av extremhögern. Putin försöker hitta en teoretisk och rent av ideologisk kompensation genom att återvända till fundamenten i rysk historia och som ligger mycket långt från sovjeterfarenheterna och talet om världsrevolution.

I Sovjet trodde man bara på partiet, allt annat skulle följa. På Jeltsins tid gjorde man sig av med tvångströjan, och inte bara halvhjärtat, på ryskt vis! Nu finns det alltså 39 förläggare som gett ut 39 olika versioner av Rysslands historia. Än handlar det om att hylla tsaren, än Lenin, än Stalin! Det handlar inte längre om någon ”nationell berättelse”, de här böckerna är verkligen nya och olika i sitt synsätt och hänvisar lika mycket till den ortodoxa kyrkan som till marxismen-leninismen. Det är en fascinerande variant av rysk sallad.

För småfolket är den nationella berättelsen fortfarande fast förankrad. Den handlar om ett Ryssland som alltid har rätt, som alltid utsatts för grymma attacker, som har expanderat men det var inte dess avsikt och man är fortfarande utsatt för förfärliga hot. Ära vare Peter den Store och det Stora Fosterländska Kriget! Och när historikern Andrej Zubov kritiserar exploateringen av ryska nationalkänslor och jämför annekteringen av Krim med Hitlertidens Anschluss av Österrike blir han förvägrad att komma till tals. Den batong som användes på Andropovs tid har snabbt kommit till heders igen.

I detta sammanhang försöker Putin upprätta någon sorts synkretism som gör det möjligt att vara stolt över alla perioder i historien – lite som vi i Frankrike: vi stör rökelse på alla våningar! Med tanke på hur den ortodoxa kyrkan återfått sin glans, hur man hyllar ryska värderingar och inte längre internationalistiska blir det besvärligt att fira att det gått 100 år sedan störtandet av tsaren, en legitim monark i och med att han hade kyrkan bakom sig – på samma sätt som kyrkan idag står bakom Putin. Han kan därmed inte annat än göra ned allt som revolutionen stod för. Han kan inte prisa mordet på en regent och heller inte den som beordrade det, likvidatorn Lenin. Stalin byggde ju åtminstone upp staten. Och hemförde segern som alla känner till och som är ytterst levande i det nationella medvetandet – medan Gulag mer och mer fått karaktär av anekdot.

Översättning Björn Erik Rosin

Xxx

På svenska finns av Marc Ferro

[Ryska revolutionen 1917](#). En närmast "klassisk", kortfattad historisk redogörelse för den ryska revolutionen